

ALEGRIES I DECEPCIONS EN LA RECERCA HISTÒRICA SOBRE FARMÀCIA

Ramon Cornet i Arboix

Prenent com a punt de partida les experiències personals, l'autor centra les seves reflexions en l'àmbit de la pròpia recerca: el món dels apotecaris i llur actuació –sanitària i pública quan l'excepcionalitat del moment ho requeria– dins de la societat.

Us vull parlar d'algunes experiències personals viscudes durant el treball de recerca de les farmàcies de Manresa dels segles passats. He dit personals però no exclusives. Comentant-les amb altres investigadors hem coincidit que aquestes són molt generals.

A tots ens ha succeït que hem tingut dies veritablement nefastos, en què la notícia d'una recerca determinada s'amaga, i després de passar hores, pàgines i volums sense trobar absolutament res, deixem l'arxiu turmentats amb la idea que no podem continuar la investigació perquè ja s'han esgotat les fonts de consulta.

Però l'endemà tornem a la recerca i comencen a sortir novament aquelles notícies que ens animen a continuar i que ens fan passar de la tristor i la preocupació a l'alegria, i la comprovació que les fonts no s'han assecat.

Bé, tot això que us dic ha passat en qualsevol investigació. Parlant no fa gaires dies amb un professor de la Facultat, m'explicava el que li passà durant una setmana en què va estar absent.

Després de moltes peticions i avals, aconseguí l'assignació d'uns dies, pocs, al'arxiu del Vaticà per fer una ampliació de la seva recerca

Antoni Esteve i Subirana amb el doctor Fleming, durant la visita que aquest féu als Laboratoris Esteve l'any 1948. (AHCM)

sobre qüestions fiscals a l'Alta Edat Mitjana.

Necessità uns dies per ambientar-se dins d'aquell enorme arxiu on treballaven més de vint persones, que, se suposa, estaven al servei de l'usuari. Quan va tenir fet el seu pla de treball, es trobà que aquest arxiu no deixa consultar més de tres llibres per dia. Eren llibres dels quals, evidentment, desconeixia el contingut, i que moltes vegades li proporcionaven unes dades escasses. Al cap d'una hora ja havia fet dels tres llibres, i forçosament havia d'esperar a l'endemà. Finalment, quan va trobar una bona font ja era temps de tornar a Barcelona. El pobre home havia perdut el temps i els diners.

Però no tot són tristesses. També es produeixen alegries quan trobes aquella notícia clau, necessària per a formar una cadena d'esdeveniments que seran la història, en el meu cas, d'un farmacèutic.

Per a mi eren autèntiques joies trobar l'inventari d'una apotecaria, un inventari exhaustiu, que al notari li costava tota una setmana de fer-lo, i en què figuraven totes les matèries primeres necessàries per a confeccionar un medicament, tots els aparells de laboratori, tots els llibres i les farmacopees del moment que havia de consultar l'apotecari.

La importància d'aquests inventaris és que permeten conèixer el nivell de coneixements de la terapèutica d'aquell segle, i també ens permeten de fer una classificació de la importància de les apotecaries. Alguna vegada aquesta dada es podia completar en trobar una relació de clients, però de clients que devien els medicaments adquirits en aquella apotecària. En faltar la Seguretat Social, aquests clients eren molt nombrosos.

La base econòmica —cadastres, impostos cobrats per l'Ajuntament, multes, etc.— permet molts descobriments i també ens permet de situar l'apotecari en el seu estatus social. Gràcies a la preocupació econòmica vaig descobrir a l'arxiu una llibreta on hi havia, distribuïdes per carrers, totes les cases cremades durant la invasió napoleònica. L'Ajuntament

havia encarregat a un funcionari seu una llista d'aquestes cases, les quals estaven exemptes de contribució. Sumant el nombre d'aquestes cases, 225 exactament, es posa fi a les diverses versions que arribaren a pujar fins a 1.000 les cases incendiades per les tropes napoleòniques.

Però jo no buscava aquesta dada. A mi m'interessava només determinar la situació de les apotecaries a Manresa, atès que al segle passat no s'utilitzaven números per identificar les cases en els carrers de la ciutat. Aquests descobriments, que jo en dic de rebot, es donen amb certa freqüència i ajuden a polir la història de la ciutat. Aquesta llibreta va ser inclosa en una vitrina que ja s'havia confeccionat aquell any amb documentació variada sobre la Guerra del Francès.

Un altre dia, i amb motiu d'estudiar un apotecari que tenia la seva apotecaria al carrer de la Sabateria, vulgarment dit de Sant Miquel,¹ vaig trobar una descripció de com era aquest carrer. Aquest apotecari tenia una sèrie de substàncies medicamentoses en molt mal estat i, tement una visita d'inspecció, no se li acudí altra cosa que llençar-les pel canal que travessava aquest carrer. És a dir, el carrer de Sant Miquel estava totalment obert, la sèquia passava pel mig i la gent per les voreres. I, no obstant això, era un dels carrers principals de la nostra ciutat.

Pel fet que eren persones de certa cultura, els apotecaris eren sol·licitats per formar part dels consistoris, i, fins i tot, més d'un fou alcalde de la nostra ciutat amb més o menys èxit.

Això fa que la vida de l'apotecari estigui lligada amb la vida ciutadana, i gran part de la seva actuació figura a les actes de l'Ajuntament. És una parcel·la política també molt interessant i, alhora, la història de la vida sanitària de la nostra ciutat, tal com passa en èpoques d'epidèmia de còlera i de febre groga. Aquesta última, molt estesa a Barcelona, no arribà a penetrar a Manresa gràcies a la lluita profilàctica d'un alcalde-apotecari: Valentí Vallcendrera.

És molt probable que aquest nom no us digui res, tot i que hi ha un

carrer dedicat a la seva persona, un carrer que va de la plaça Pedregar al carrer Sant Miquel, justament on ell tenia la seva apotecaria. Vallcendrera va ser un apotecari que lluità i sofrí per Manresa, però va caure en l'oblit.

Fa pocs anys, en temps de l'alcalde Cornet, el Centre d'Estudis del Bages reivindicà la seva figura i sol·licità que aquest carrer —aleshores sense nom, però que anteriorment era conegut com a carrer de Vallcendrera— es dediqués a aquesta figura del segle passat, una figura políticament liberal, partidari de la Constitució, i, per tant, contrari a l'absolutisme de Ferran VII. Aquesta postura política li causà molts maldecaps i perjudicis econòmics.

L'any 1987, els Laboratoris Esteve de Barcelona, de profundes arrels manresanes, van decidir de celebrar a la nostra ciutat els 200 anys de la Farmàcia Esteve de la Plana de l'Om, amb un gran acte acadèmic que comptà amb la presència d'autoritats polítiques i científiques.

Per tant, doncs, el 1787 devia ser l'any d'obertura d'aquesta cèlebre farmàcia manresana. Aquesta data, però, no estava d'acord amb la meua investigació, i així ho vaig comunicar a la família Esteve aportant-hi tota la meua documentació, que demostrava que el primer Esteve que arribà a Manresa, l'any 1787, va ser per fer-se càrrec de l'apotecaria de l'Hospital de Sant Andreu, al qual dedicà tota la seva vida i tota l'activitat professional de manera exclusiva.

Fou el seu fill, Tomàs Esteve, també apotecari, segon de la llarga nissaga dels Esteve, qui establí pels volts de l'any 1822 la farmàcia que porta el seu nom. No es van celebrar, doncs, els 200 anys d'aquesta farmàcia, però sí els 200 anys de l'arribada del primer Esteve a Manresa, possiblement una efemèride més important per a la nostra ciutat.

La família Esteve ignorava aquest punt, perquè per tradició oral s'havia atribuït sempre la paternitat de la farmàcia a l'arribada d'aquell jove d'Urús, el qual, naturalment, no podia adonar-se de la importància his-

tòrica que tindria aquell fet, que va fer possible per a la seva família l'ascens des d'una modesta apotecaria d'un hospital de pobres malalts a un dels laboratoris classificats en el Rànquing Internacional com un dels millors del món.

Aquestes troballes causen molta satisfacció quan, a part de formar la història farmacèutica, serveixen per a evitar que es cometi una errada històrica.

En l'acte acadèmic d'aquell dia de Sant Antoni de 1987, el Dr. Josep Esteve reconegué públicament que el que sabia més de la seva família era jo. El mèrit era senzillament haver fet una investigació seriosa i documentada.

Una de les notícies rebot de què us parlava abans va ser el descobriment del perquè a Manresa hi ha un carrer amb el nom genèric de carrer de l'Apotecari. És, com ja sabeu, un carrer transversal entre la Muralla de Sant Francesc i el Passeig del Riu. Un carrer amb un fort pendent que, recordo, es vencia amb una escalonada a grans intervals, molta bardissa pels costats i apte només per al pas de vianants.

Ara és obert al trànsit, ja que la potència dels motors actuals permeten l'ascens per aquest lloc dels cotxes que, procedents del Passeig del Riu, es volen incorporar a la nostra ciutat.

Però d'on ve el nom del carrer de l'Apotecari? Moltes vegades se m'havia formulat aquesta pregunta i mai no havia pogut respondre-la correctament.

Era impossible que existís cap apotecaria en aquest indret, fora de les muralles de Manresa, en un lloc totalment deshabitat, ja que els apotecaris s'instal·laven sempre en carrers cèntrics per tal d'assegurar-se el màxim de concurrència.

Tampoc no era probable que l'Ajuntament de Manresa volgués honorar la classe farmacèutica dedicant-li un carrer amb el nom de la professió.

Quedaven dues úniques possibilitats per a explicar la raó d'aquest nom: o bé en aquell indret tindria la residència un apotecari conegut, o,

millor encara, hi hauria uns terrenys de la seva propietat.

Estudiant els apotecaris del segle XVIII, vaig trobar el primer indici en uns quants acords municipals de l'any 1728, en què es marquen els límits de la ciutat de Manresa, dintre dels quals està prohibit de plantar i treballar el cànem.

Aquests límits comencen a la «Miranda de Sant Francisco de Paula, SEGUINT LO CANTÓ DE BERNAT PIJOAN APOTECARI, muntant lo camí de las dos heras, que vuy son de Joseph Coma Blanquer... passant pel Reval de Valldaura, seguint lo cantó dels horts de Magnet y baixa al Torrent de Sant Domingo... segueix al camí real de Cardona... passa pel camí de San Pedor... horts de Sant Ignasi... a la torre dels Auguet... camí real de la Cova y baixant lo camí al Pont Vell... fins a la Miranda de Sant Francisco de Paula.»

El segon és un testament fet l'any 1764 per l'apotecari Josep Ignasi Pejoan, en el qual disposava que: «Damunt del raig de la font de l'Hort, situada a la vora del riu Cardener, a la partida de l'Olleta i a la part del camí que passa per la vora del riu, es construí un oratori o capelleta amb la imatge de Ntra. Sra. del Carme, amb un reixat de ferro, gastant tot el que calgués» (Notari: Francesc Rallat, 23 de juny de 1764).

Aquest apotecari era descendent del primer Pejoan que s'establí a Manresa al segle XVII, anomenat Fruitós Pejoan, i que posà una apotecaria al carrer de Sant Miquel.

El tercer indici va sorgir en la investigació dels llibres del Cadastre, concretament en el del any 1722, en què textualment hi diu:

Bernat Pijoal... personal... 4 lliures 10 sous

Hort 3 quarteras sota Sant Francisco... 5 sous

Vinya 3 quarteras 1 jornal i mitg Sta. Catarina 16 sous 6 diners (Llibre del Cadastre, 1722).

Ja tenim perfectament situada una propietat de l'apotecari Pejoan a la vorera del carrer de l'Apotecari.

La prova definitiva és una escriptura de venda redactada el 24 de

gener de 1901 a casa del notari Marià Redondo i Martín, i en la qual una descendent d'aquell apotecari Fruitós Pejoan, anomenada Dolors Pejoan i Vintró, vídua Duran, ven a Josep Torrents i Serra les següents propietats:

«Tres cases unides, situades a la present ciutat i punt dit "Escales de l'Apotecari"... amb un hort al darrella... i que termenant a Orient amb l'hort de les Monges de l'Ensenyament, a Migdia amb el Passeig del Riu, a Ponent amb la fàbrica del Sr. Balaguer i al Nord amb un camí i part de l'hort de les esmentades monges.»

Creiem que aquesta documentació trobada explica clarament el perquè de la denominació de carrer de l'Apotecari.

Bé, ara passem a parlar de la part negativa d'una investigació, de les decepcions que proporciona per culpa de no sabem què. Després d'haver fet un estudi exhaustiu de totes les farmàcies manresanes del segle XIX, almenys això creiem, i després d'haver-se publicat el treball guardonat per la Caixa de Manresa amb una Beca d'Investigació, el 20 d'octubre de 1988, en anar a l'arxiu l'amic Marc Torras em tenia guardada una carpeta, no inventariada, que sortí d'un lloc amagat i que contenia una informació molt valuosa pertanyent a la Sots-Delegació de Farmàcia de la nostra ciutat, encarregada de fer que els farmacèutics complissin les ordenacions vigents sobre oficines de Farmàcia.

El càrrec de sots-delegat era de nominació governativa. El governador civil rebia els informes emesos pel sots-delegat i ordenava a l'alcaldia que fes complir la legislació.

Alguns documents dispersos d'aquesta delegació ja els havia trobat, però no concentrats en un dossier com en aquell moment, els quals informaven sobre problemes ja coneguts. La sorpresa va ser quan em vaig trobar que a Manresa hi havia hagut DUES FARMÀCIES MÉS, les quals no havien transcendit en cap de les fonts emprades habitualment: hemeroteca, protocols noterials, acords municipals, etc.

El primer document que apareix és una instància signada pel farmacèutic Joan Solà i Morgades, natural de Manresa, acompanyada per una còpia notarial, signada pel notari Josep M. Thomasa, del seu títol de Llicenciat en Farmàcia, obtingut a la Universitat de Barcelona el 30 de novembre de 1879, on sol·licitava a l'alcalde de Manresa que donés ordre al sots-delegat de Farmàcia perquè fes la visita facultativa a la farmàcia que pretenia obrir, situada a la plaça Gispert. La data d'aquesta instància és del 22 de desembre de 1879.

El dia 24 del mateix mes i any, l'alcalde Pere Arderiu i Brugés, el farmacèutic Pere Pallàs com a sots-delegat de Farmàcia, els testimonis Josep Solà i Abadal, sots-delegat de Medicina i Cirurgia, i el professor de Veterinària Josep Vidal, practicaren l'examen de l'establiment farmacèutic i arribaren a la decisió que —ja que disposava de medicaments simples i compostos exigits pel petitori oficial— de tots els aparells de laboratori exigits pel mateix petitori, s'autoritza a Joan Solà la dispensa de medicaments a la seva farmàcia.

Aquesta és l'única notícia d'aquesta farmàcia que, malgrat tenir tots els permisos necessaris, segurament ni tan sols s'arribà a obrir.

El segon document és una altra instància, en aquest cas signada pel

farmacèutic Carles Duran i Centena, redactada amb els mateixos termes que l'anterior, la qual havia de servir per a obtenir el permís d'obertura d'una oficina de farmàcia al número 5 del carrer de les Piques.

Carles Duran era natural de Palamós, tenia 29 anys i va obtenir el seu títol professional a la Universitat de Barcelona, el 28 de juny de 1879. Com que la visita facultativa a l'establiment va ser positiva, es donà permís al farmacèutic Duran per a obrir la seva oficina de farmàcia.

El 25 d'agost de 1884, és a dir, 5 anys més tard de la concessió del permís d'obertura, el farmacèutic Pere Pallàs i Jordà, en qualitat de sots-delegat de «Sanitat de Farmàcia», comunica a l'alcalde de Manresa que, vetllant per la salut pública i per tal d'evitar l'intrusisme de les Facultats Mèdiques, es veu obligat a aplicar l'article 10 de les ordenances de Farmàcia, que preveu que quan els farmacèutics es vegin en l'obligació d'absentar-se de la seva oficina, només ho podran fer durant un mes i deixant com a vigilant de la seva oficina el farmacèutic més proper.

El farmacèutic Carles Duran incomplia aquesta ordenança, ja que abandonà la seva oficina i la deixà en mans d'un pràctic sense cap coneixement; és per això que el sots-delegat demana que se li apliqui l'article 47

de les ordenances, que ordena el tancament de la farmàcia.

El 27 de setembre d'aquell any 1884, i per ordre del Govern Civil de la província de Barcelona, va ser tancada l'oficina de farmàcia del carrer de les Piques per l'abandonament del seu titular.

Com podeu comprovar, l'existència d'aquesta documentació era fonamental per a l'estudi de les farmàcies de Manresa, sobretot la que fa referència a aquesta última, ja que ens demostra que la institució de la Sots-Delegació estava atenta a qualsevol anormalitat en el compliment de les ordenances de Farmàcia, i que quan calia actuar ho feia amb la contundència que la gravetat de l'incompliment requeria.

L'omissió d'aquestes dues farmàcies en el llibre que edità la Caixa de Manresa va ser un cop molt fort, perquè no podré fer mai la rectificació en una segona edició, ja que aquesta no crec que es publiqui mai.

NOTA

- 1- El carrer de la Sabateria no era l'actual que va de Sant Miquel al carrer Pedregar, sinó que era tot el que es coneix pel nom de Sant Miquel, i estem parlant del segle XVII.

Ramon Cornet i Arboix

Farmacèutic